

CSONTOS ESZTER LUCA

Egy XVI. századi perzsa írnok családi és szakmai kapcsolatrendszere

A Timuridák (771/1370–912/1507) fővárosa, Harāt és annak környéke a Szafavidák (906/1501–1134/1722) uralma alatt is nagyrészt megőrizte regionális jelentőségét, annak ellenére, hogy a Szafavida-uralkodók inkább a nyugati területekre, először 907/1501-ben Tabrīzba, majd 962/1555-ben Qazwīnba helyezték a fővárosukat. Ez azzal járt együtt, hogy az irodalom és a művészet támogatásáról ismert Timurida-dinasztia tagjai által pártfogásba vett művészeket, többek között festők és kalligráfusok egy csoportját magukkal vitték a Szafavida királyi udvarba, Tabrīzba. Ennek ellenére a könyvkészítés és miniatúrafestészet Harātban és környékén, különösképpen a Harāt alá tartozó Bākharz kerületben továbbra is prosperált egészen a XVI. század végéig.¹ Ennek bizonyítékául szolgálnak a meglepően nagy számban Bākharz kerület településein másolt kéziratok. Elsősorban a ma Mashhad-i Rizaként ismert, de a korabeli geográfiai munkákban Rizaként említett település² szolgált a másolás helyszínéül, ahogy azt a kéziratok kolofonjában láthatjuk.

A Bākharz kerületben a késő Timurida- és korai Szafavida-korban folyó jelentős másolói tevékenység mind ez idáig az iranisztika egy kevésbé kutatott területe maradt. Néhány évtizeddel ezelőttig alig foglalkozott ezzel a kérdéskörrel a tudományos világ. A témában az egyik első átfogó tanulmányt Robert Skelton készítette el, aki egy bākharzi készítésű, gazdagon, csaknem negyvenhárom miniatúrral illusztrált kézirat vizsgálata során vette fel annak a lehetőségét, hogy a kerület a korábban feltételezetteknel lényegesen meghatározóbb helyszíne lehetett a korabeli könyvkészítésnek.³

¹ A késői Timurida-kori bākharzi másolói tevékenység egy fontos emléke ma Budapesten, az Egyetemi Könyvtárban található. A Cod. Orient 13 jelzet alatt megtalálható *Mantiq al-tayr*-kéziratot a kolofon szerint 888/1483-ban másolta 'Alā' al-Dīn Muḥammad.

² Dorothea KRAWULSKY (1982), *Horāsān zur Timuridenzeit: nach dem Tārīḥ-e Ḥāfez-e Abrū (verf. 817-823 h.) des Nūrallāh 'Abdallāh b. Lutfallāh al-Ḥwāfi genannt Ḥāfez-e Abrū*. L. Reichert. 38.

³ Robert SKELTON (1972), *An Illustrated Manuscript from Bakharz*. In M. Y. KIANI – A. TAJVIDI (ed.), *Vth International congress of iranian art & archaeology. Tehran-Isfahan-Shiraz, 11th-18th April 1968*. Tehran, Centre Iranian for Archaeological Research. 198–205, 205.

A kérdéskört tovább vizsgálva Francis Richard már arra a megállapításra jutott, hogy nemcsak Mashhad és Harāt, hanem Bākharz kerület is otthont adhatott adott esetben akár több könyvkészítő műhely (*kitābkhāna*) számára is.⁴ A témával kapcsolatban azonban számos kérdés továbbra is megválaszolandó, többek között a másolók és a könyvkészítés további folyamataiban részt vevő személyekkel kapcsolatban.

A Bākharz kerületben dolgozó kalligráfusok közül Mīr Muḥammad Ḥusayn különös figyelmet érdemel. Bár viszonylag kevés kézirat maradt fenn tőle, a személyével és munkásságával kapcsolatban különféle forrástípusok állnak a kutató rendelkezésére. Az általa másolt kéziratokon kívül XVI. századi kalligráfiai traktátusok rögzítik tevékenységét, az aláírásával ellátott feliratok segítségével követhető a térbeli mozgása, illetve a sírkövének helye is ismert. Utóbbi a Rizában található Shāhẓāda Qāsim elnevezésű *khānqāh* temetőjében található, jó állapotban. A kerülethez fűződő szoros kapcsolatát jól szemlélteti az, hogy Mīr Muḥammad Ḥusayn ma ismert kézíratainak többsége a kolofonok tanúsága szerint Bākharzban készült, és ezek kolofonjában a *nisbája* is Riza’ī. Ennek következtében a kapcsolatrendszerének tanulmányozása kétségtelenül előremozdítja a bākharzi könyvkészítéssel kapcsolatos vizsgálódásokat. Különösképpen a bākharzi írnokok és az ott megtalálható könyvkészítő műhely vagy műhelyek belső működéséről és vélhető megrendelőiről szolgáltatott információt a helyi másolók kapcsolatrendszerének a feltárása.

Családi kapcsolatrendszer és biográfia

Mīr Muḥammad Ḥusayn családfáját jelenlegi ismereteink szerint a Timurida-kor végéig lehet visszavezetni. A XVI. századi kalligráfiáról szóló traktátus, a *Gulistān-i hunar*ban leírtak szerint ‘Alā’ al-Dīn ‘Alī Šāna’ī Bākharzī (meghalt: 891/1486) az egyik – és az egyetlen ismert – felmenője,⁵ aki Mīr ‘Alīshīr Nawā’ī, a Timurida-elit egyik nagy befolyással bíró tagja szerint a bākharzi Rizából származik.⁶ A Timurida-uralkodó, Sultān Ḥusayn Bāyqarā harāti udvarában szolgált vezírként, ahogy azt Kh“āndamīr állítja a *Ḥabīb al-siyar*ban. Halálának idejét szintén Kh“āndamīr közli, aki azt

⁴ Francis RICHARD (1997), *Splendeurs persanes. Manuscrits du XIIIe au XVIIe siècle*. Paris, Bibliothèque nationale de France. 165.

⁵ Qāzī Aḥmad MUNSHĪ QUMĪ (1973), *Gulistān-i hunar*. Ed. Aḥmad Suhaylī Kh“ānsārī. Tih-rān, Intishārāt-i Bunyād-i Farhang-i Īrān, 1352/1973. 102.

⁶ Mīr ‘Alīshīr NAWĀ’Ī (1984), *Majālis al-naḥw*. Ed. ‘Alī Aṣghar Ḥikmat. Tih-rān, Intishārāt-i Manūchihri, 1363/1984. 52.

891. muharram/1486 januárjára datálja.⁷ A sírköve, akárcsak leszármazottjáié, a rizei Shāh-zāda Qāsim körüli temetőben található meg. A sírkövön található dátum megerősíti a Kh^wāndamīr által közöltet.⁸

‘Alā’ al-Dīn ‘Alī Šāna’ī Bākharzī nemcsak vezírként szolgált, hanem – mint akkoriban számos írástudó – költőként is aktív volt. A verseiből részleteket idéz Mīr ‘Alīshīr Nawā’ī a *Majālis al-nafā’is* vezírről szóló passzusaiban, de arról nem szól, hogy ‘Alā’ al-Dīn ‘Alī Šāna’ī Bākharzī kalligráfusként is dolgozott volna.⁹ Annak ellenére, hogy élete végén elveszítette az uralkodó kegyeit és vezíri pozícióját, majd hat év börtönlét után nyilvánosan kivégezték Harāt egyik központi helyén,¹⁰ ez nem jelentett akadályt leszármazottjai számára abban, hogy ők is fontos pozíciókban dolgozzanak később a Szafavida-udvar szolgálatában. Nem egyedülálló eset, sokkal inkább általános, hogy a korábban a Timurida-udvarban magas státust elfoglaló személyek leszármazottjai később a Szafavida-udvarban hasonlóan jelentős pozíciókat foglaltak el. Egy másik bākharzi kalligráfus, Muḥammad Mu‘min apja, ‘Abdallāh Murwārīd szintén Harātban, a Timurida-udvarban szolgált hasonló pozícióban.¹¹

‘Alā’ al-Dīn ‘Alī Šāna’ī Bākharzī közvetlen leszármazottjáról nem áll rendelkezésre semmilyen információ, így a leszármazási sorban Mīr Muḥammad Ḥusayn a következő, aki az általa másolt kéziratokon található dátumok szerint a XVI. század derekán, 957/1550-tól kezdve egészen 977/1570-ig volt aktív. Két korabeli kalligráfiai traktátus is részletesen ír az életéről, ugyanakkor a korabeli nagy hírnevű kalligráfusokkal ellentétben albumok (*muraqqa’*) előszavaiban nem szerepel. Az egyik traktátust az Oszmán Birodalom területén élő Muṣṭafā ‘Alī készítette 995/1587-ben, *Manāqib al-hunarwarān* címmel. A másikat Qāzī Aḥmad írta *Gulistān-i hunar* címmel, amelynek első verzióját a XVI. század végén, 1006/1597 környékén fejezte be. A mű két változatban maradt fenn, de Mīr Muḥammad Ḥusayn mindkét változatban megtalálható. Qāzī Aḥmad ebben a traktátusban a Szafavida Birodalom területén élő művészek, elsősorban kalligráfusok biográfiai adatait közli.

A *Manāqib al-hunarwarān* csak röviden említi Mīr Muḥammad Ḥusaynt, akit Mawlānā Muḥammad Ḥusayn Bākharzīként nevez meg. Tanítója-

⁷ Ghiyās al-Dīn Kh^wāndamīr (1955), *Tārīkh-i ḥabīb al-siyar*. Ed. Muḥammad Dabīr Siyāqī. 4 vol., Tih-rān, Intishārāt-i Khayyām, 1333/1955. 112.

⁸ A sírkövet Aḥmad Šālāḥī-Kākhakī azonosította. Az erről készült tanulmányában részletesen ír a Qāsim Shādīshāh elnevezésű épület történeti háttéréről és építészeti jellegzetességeiről. Aḥmad Šālāḥī-Kākhakī (1390/2011), *Shināsā-yi wa tawṣīf-i sang-i qabr-i Kh^wāja ‘Alā’ al-Dīn ‘Alī Šāna’ī Bākharzī, Pazhūhashhā-yi Tārīkhī*, 47, 4. 87–96, 93.

⁹ Nawā’ī 1363/1984: 52, 226.

¹⁰ Kh^wāndamīr 1333/1955: 112.

¹¹ Kh^wāndamīr 1333/1955: 112.

ként Qāsim Shādīshāhot és Shāh Maḥmūdöt adja meg, és azon kívül, hogy tehetséges kalligráfusként írja le, nem közöl róla további információt.¹² A szerző mindvégig múlt időben ír róla, holott alapvetően jelen időt használ más kalligráfusoknál, ami arra utal, hogy a mű elkészítésének idején a szerző információi alapján már nem élt Mīr Muḥammad Ḥusayn. Qāzī Aḥmad bővebben ír róla a *Gulistān-i hunarban*, ahol Riza település előkelőinek egyikeként mutatja be – ahogy ő nevezi – Mīr Muḥammad Ḥusayn Bākharzī. Itt szintén Qāsim Shādīshāh tanítványaként jelenik meg, ugyanakkor arról nem ír, hogy Shāh Maḥmūd tanítványa is lett volna. Qāzī Aḥmad azt is leírja, hogy a kalligráfus Qazwīnban, Shāh Ṭahmāsp (uralkodott: 930/1524–984/1576) Szafavida-uralkodó könyvtárában dolgozott, majd az uralkodó halálát követően visszatért Khurāsānba, ahol mezőgazdasággal foglalkozott. Qāzī Aḥmad végig múlt időt használva ír Mīr Muḥammad Ḥusaynról, majd a róla szóló passzus végén halálának körülményeit is említi röviden, ahol leírja, hogy egy khurāsāni felkelés során hunyt el.¹³ A *Gulistān-i hunarban* implicit módon megadott 984/1576-os dátum, amely Shāh Ṭahmāsp halálát jelzi, illetve az 995/1587-ben befejezett *Manāqib al-hunarwarān*, amelyben végig múlt időt használ a szerző Mīr Muḥammad Ḥusayn leírásakor, arra enged következtetni, hogy a kalligráfus valamikor 984/1576 és 995/1587 között hunyt el.

Bár a Mīr Muḥammad Ḥusaynról szóló passzusban nincsenek tanítványok említve, a *Gulistān-i hunarban* található kalligráfusok között megtalálható egy bizonyos Mawlānā Sulṭān Ḥusayn Tūnī nevű személy, akit Mīr Muḥammad Ḥusayn Bākharzī tanítványaként ír le Qāzī Aḥmad. Ez a kalligráfus, aki elsősorban a *nasta‘līq*-írásban volt kiemelkedő, szintén Khurāsānban kezdte kalligráfusi pályafutását, majd Farhād Khān *kitābkhānā*jában helyezkedett el.¹⁴

A családi kapcsolatok mentén továbbhaladva említést kell tenni Mīr Muḥammad Ḥusayn unokatestvéréről, Mīr Khalīlallāhról, aki Mīr Khalīl Bākharzī néven is ismert volt. Qāzī Aḥmad róla is ír a traktátusában, amelyben Sayyid Aḥmad Mashhadī egyik tanítványaként tesz róla említést. Az ő esetében nincs tudomásunk fennmaradt sírhelyről, aminek oka valószínűsíthetően abban kereshető, hogy életének jelentős részét bizonyítottan nem

¹² Esra AKIN-KIVANÇ (2011), *Mustafa ‘Alī’s Epic Deeds of Artists. A Critical Edition of the Earliest Ottoman Text about the Calligraphers and Painters of the Islamic World*. Leiden–Boston, Brill. 230.

¹³ MUNSHĪ QUMĪ 1352/1973: 102.

¹⁴ MUNSHĪ QUMĪ 1352/1973: 123. Farhād Khān Shāh ‘Abbās (uralkodott: 996/1588–1038/1629) Szafavida-uralkodó katonai vezetője volt kivégzéséig, 997/1598-ig. Lásd Rudolpf MATTHEE (1999), Farhād Khān Qaramānlū, Rokn al-Saltāna, *Encyclopaedia Iranica*.

<https://iranicaonline.org/articles/farhad-khan-qaramanlu-rokn-al-saltana> (utolsó letöltés: 2023. október 20.).

Bākharzban vagy környékén élte le. Mīr Muḥammad Ḥusaynhoz hasonlóan közeli kapcsolatokat ápolta a Szafavida-udvarral. A gyermek ‘Abbās Mīrzā-nak, azaz a későbbi Shāh ‘Abbās-nak tanított kalligráfiát Mashhadban. Szintén Qāzī Aḥmad tudósít róla, hogy Mīr Khalīlallāh a bidzsāpuri II. Ibrāhīm ‘Ādilshāh udvarában dolgozott elismert kalligráfusként.¹⁵ Másolói tevékenysége mellett diplomáciai feladatokat ellátva Isfahānba utazott II. Ibrāhīm ‘Ādilshāh követeként, amelyről Iskandar Bēg Munshī Szafavida-történetíró számolt be. Ebben a beszámolóban – amellet, hogy Mīr Khalīlallāh kalligráfiai tehetségét méltatja – bākharzi származását is említi.¹⁶

Mīr Muḥammad Ḥusayn családfája még egy további taggal bővíthető, nevezetesen a fiával, Pīr Aḥmad ibn Muḥammad Ḥusaynnal, aki szintén Bākharzban dolgozott kalligráfusként. Tőle egy ismert kézirat maradt fenn, amely a párizsi Bibliothèque nationale de France gyűjteményében található meg Supplément persan 770 jelzet alatt. Az illusztrálatlan kézirat Ḥilālī *Ṣifat al-‘āshiqīn* című művét tartalmazza. A kolofonban megadott dátum szerint 984/1576 decemberében fejezte be a kézirat másolását, amelyet Murshid Qulī Sultān Ustajlū (meghalt: 997/1589) *kitābkhānájának* megrendelésére készített. Ebben az időszakban Murshid Qulī Sultān Ustajlū Mashhad kormányzója volt.¹⁷ A kézirat másolásának idején Mīr Muḥammad Ḥusayn többé már nem állt a Szafavida-uralkodó, Shāh Ṭahmāsp szolgálatában, azonban arra vonatkozóan nincs bizonyíték, hogy ő is Murshid Qulī Sultān Ustajlū részére dolgozott volna.

Következésképp megállapítható, hogy Mīr Muḥammad Ḥusayn családjának ismert tagjai szoros kapcsolattal rendelkeztek az uralkodói réteg tagjaival. Bár Mīr Muḥammad Ḥusayn unokatestvére, Mīr Khalīlallāh a többi ismert családtaggal ellentétben nem Iránban vált elismert kalligráfussá, hanem a mai India területén, érdemeit a Szafavida Birodalomban is méltatták.

Szakmai kapcsolatrendszer

A fentiek értelmében látható, hogy a családi és a szakmai kapcsolatrendszer egy kalligráfus esetében egyértelműen nem választható ketté. Ugyanakkor a Mīr Muḥammad Ḥusayn által másolt kéziratokat vizsgálva további olyan személyekhez fűződő szálak tűnnek fel, amelyekről a kalligráfiai traktátusok nem írnak. Ehhez röviden szükséges áttekinteni az általa másolt kézira-

¹⁵ MUNSHĪ QUMĪ 1352/1973: 102–103.

¹⁶ Iskandar Bēg TURKAMĀN MUNSHĪ (1930), *The History of Shah ‘Abbas the Great*. Transl. Roger M. Savory, vol. 2, Colorado. 1079.

¹⁷ Andrew J. NEWMAN (2006), *Safavid Iran. Rebirth of a Persian Empire*. New York, I.B. Tauris. 48, 58.

tokat. Az alábbi táblázatban találhatók azon jelenleg ismert kéziratok, amelyek Mīr Muḥammad Ḥusaynnak tulajdoníthatók:

1. táblázat. Mīr Muḥammad Ḥusayn által másolt kéziratok

Kézirattár	Jelzet	Dátum	Szerző és cím	Másolás helye
Khalili Collections	MS 719	975. sha‘bān/1568. február	Ḥāfiẓ, <i>Dīwān</i>	Riza, Bākharz
Bibliothèque nationale de France	Supplément persan 561	978. rajab/1570. december	Jāmī, <i>Yūsuf-u Zulaykhā</i>	Mālān, Bākharz
Bibliothèque nationale de France	Supplément persan 257	<i>nincs megadva</i>	Sa‘dī, <i>Būstān</i>	<i>nincs megadva</i>

A táblázatban szereplő kéziratok közül – a *Khamsān* kívül – az összes miniatűrökkel illusztrált. Ezek közül az MS 719 jelzet alatt megtalálható *Dīwān* – Filiz Çağman és Zeren Tanındı véleménye szerint – nagy hasonlóságot mutat a stílus és díszítés tekintetében egy *Āsār-i Muẓaffar*-másolattal (H. 1233, Topkapı Palace Library). Ez alapján felvetődik annak a lehetősége, hogy a két kézirat akár egy műhelyben készült, vagy bizonyos munkafolyamatokat, elsősorban a díszítést, ugyanabban a műhelyben végeztek el. Figyelembe véve azt, hogy a *Dīwān* a kolofon alapján Rizában, Bākharzban lett másolva, ez azt is jelentheti, hogy Rizában egy olyan könyvkészítő műhely – nevezzük *kitābkhān*ának – létezhetett, amely nemcsak a másolás, hanem akár a könyvkészítés több munkafolyamatának helyszínéül szolgálhatott. Az említett *Āsār-i Muẓaffar*-kézirat másolását az írnok, Muḥyī al-Kātīb 975/1568 májusában fejezte be. Ez is egy illusztrált kézirat; a miniatűröket két különböző művész készítette Muḥammadī stílusában.¹⁸ Ha elfogadjuk Filiz Çağman és Zeren Tanındı véleményét a két kézirat hasonlóságát illetően, az azt jelenti, hogy szükséges tovább bővíteni azon kalligráfusok (és esetleg miniatűrfestők) csoportját, akik ismereteink szerint Bākharzon belül, Rizában végezték munkájukat. Ennek értelmében szükséges megnézni a korábban említett kalligráfiai traktátusokban a Muḥyī al-Kātibról szóló passzusokat, mivel Mīr Muḥammad Ḥusayn kortársaként vélhetően kapcsolatban álltak egymással, amennyiben valóban ugyanahhoz

¹⁸ Filiz ÇAĞMAN – Zeren TANINDI (1996), Remarks on Some Manuscripts from the Topkapı Palace Treasury in the Context of Ottoman-Safavid Relations, *Muqarnas* 13. 132–148, 146. <https://doi.org/10.2307/1523256>.

a műhelyhez kötődött mindkét személy. A *Manāqib-i hunarwarān*ban az olvasható Muḥyī al-Kātibről, hogy Muḥammad Qāsim Shādīshāh tanítványa volt, akárcsak Mīr Muḥammad Ḥusayn.¹⁹ Qāzī Aḥmad a *Gulistān-i hunar*ban külön leírást nem szentel Muḥyī al-Kātib al-Harawīnak, azonban fiáról, Muḥammad Ḥusaynról ír, akit harāti kalligráfusként mutat be, ami azt jelenti, hogy Bākhaz kerület közelében maradt.²⁰ Ezek alapján úgy tűnik, hogy a Rizában és környékén, azaz Bākhaz tartományon belül, ebben az időszakban aktív kalligráfusok valamilyen módon Muḥammad Qāsim Shādīshāh környezetéből kerültek ki, és feltételezhető, hogy ugyanabban a *kitābkhānā*ban dolgoztak. Mīr Muḥammad Ḥusayn esetében egyértelműen ismert tény, hogy a Szafavida-udvarban, Qazwīnban dolgozott Shāh Ṭahmāsp könyvtárának szolgálatában az uralkodó 984/1576-os haláláig, ugyanakkor a kéziratok és feliratok tanúsága szerint rendszeresen utazott és töltött időt Bākhaz tartományban. A 982/1574-es dátumozású *Khamṣa* pedig arra utal, hogy még Shāh Ṭahmāsp utolsó éveiben is a királyi udvar szolgálatában állt, tehát nem tartozott azon művészek közé, akik az 957/1550-es éveket követően elveszítették az uralkodó támogatását és Indiába távoztak, hogy a mogul udvarban kamatoztassák tudásukat.

Az MS 719 jelzetű Hāfiz-kéziraton megtalálható ‘Abdallāh Shīrāzī aláírása. Ő az egyik a két miniatűrfestő közül, akik a kézirat illusztrálását végezték. Ha megnézzük, hogy mit ír róla Qāzī Aḥmad a *Gulistān-i hunar*ban, akkor azt látjuk, hogy könyvdíszítóként nevezi meg. Azt is megadja, hogy hozzávetőlegesen húsz évig Ibrāhīm Mīrzā könyvtárában dolgozott.²¹ ‘Abdallāh Shīrāzī részt vett a jelenleg a Freer Galleryben megtalálható híres *Haft Awrang*-kézirat (46.12, Freer Gallery of Art) díszítésében, amely Ibrāhīm Mīrzā megrendelésére készült. A huszonkilenc miniatűrrel illusztrált kéziratot összesen öt kalligráfus másolta három különböző városban összesen kilenc éven keresztül, 963/1556-tól 972/1565-ig.²² Az, hogy ‘Abdallāh Shīrāzī tevékenyen részt vett ennek a grandiózus feladatnak az elvégzésében, jól mutatja elismertségét és megbecsültségét. Ennek fényében figyelemre méltó annak a lehetősége, hogy egy ilyen kiemelkedő könyvdíszítő olyan könyvkészítő műhelyekben is tevékenykedhetett, mint a Bākhazban található rizai műhely.

‘Abdallāh Shīrāzī esetében legalább további egy olyan kézitratról lehet tudni, amely szorosan kötődik Rizához. Ez egy *Ṣifāt al-‘āshiqīn*-másolat

¹⁹ AKIN-KIVANÇ 2011: 229.

²⁰ MUNSHĪ QUMĪ 1352/1973: 34.

²¹ MUNSHĪ QUMĪ 1352/1973: 148.

²² Marianna Shreve SIMPSON (1982), The Production and Patronage of the “Haft Aurang” by Jāmī in the Freer Gallery of Art, *Ars Orientalis*, 13. 93–104+106–109, 94.

Hilālītól,²³ amelynek másolását 989/1581-ben fejezte be egy Muḥammad al-Kātib Riza'ī nevű kalligráfus. Ez egy illusztrált kézirat, amelynek a miniatűrjeit és a díszítését 'Abdallāh Shīrāzī végezte.²⁴ A kalligráfus neve árulkodó; a *nisba* alapján Rizából származik, azonban nemcsak a *nisba* szerint kötődik Rizához, hanem ezzel a névvel vagy változataival (például Muḥammad Riza'ī, Muḥammad Kātib Riza'ī, Muḥammad ibn 'Alā' al-Dīn Riza'ī) számos olyan kézirat készült a XVI. század második felében, amelyeknek a másolási helyszíne a bākhari Riza volt.²⁵ A Muḥammad al-Kātib Riza'ī és a többi névváltozat a bemutatott kalligráfusoktól külön kezelendő és ennek a cikknek nem képezi tárgyát.²⁶

Ennek értelmében Mīr Muḥammad Ḥusayn, Muḥyī al-Kātib, 'Abdallāh Shīrāzī és Muḥammad al-Kātib Riza'ī a XVI. század közepén Bākhari-ban, Rizában, ugyanabban a *kitābkhānā*-ban dolgoztak. Fontos megemlíteni, hogy ez nem jelent kizárólagosságot; a korabeli írnokok és könyvdíszítők egyidejűleg akár több műhely számára is dolgozhattak, mint ahogy az Mīr Muḥammad Ḥusayn vagy 'Abdallāh Shīrāzī esetében fentebb említésre került.

Mind Mīr Muḥammad Ḥusayn, mind Muḥyī al-Kātib ugyanazon tanítómesterhez kötődtek. Ez a személy Muḥammad Qāsim ibn Shādīshāh. Vele kapcsolatban számos forrás áll rendelkezésre; a fentebb többször említett kalligráfiai traktátusokon kívül az albumokhoz készült előszavakban is gyakran szerepel. Ezekből egy olyan személy képe rajzolódik ki, aki hírneves kalligráfus elődök tanítványaként ért el nagy népszerűséget. Dūst Muḥammad, akinek Muḥammad Qāsim ibn Shādīshāh volt a tanítómestere,²⁷ a Bahrām Mīrzā számára 951/1544-ben készített album bevezetőjében azt írja róla, hogy Sultān Muḥammad Nūr és Sultān Muḥammad Khandān tanítványa volt.²⁸ Ahogy Wheeler M. Thackston megjegyzi, 924/1518-tól 959/1552-ig találunk általa készített, datált kéziratokat. Egy másik, későbbi albumban is megemlíti a kompilátor Muḥammad Qāsim ibn Shādīshāhot. Ezt az albumot Mālik Daylamī állította össze 958/1560-ban Amīr Ḥusayn Bēg számára, aki Shāh Ṭahmāsp kincstárnoka volt. Itt a *nasta'liq*-írás legfontosabb művelőinek felsorolásakor találkozunk Muḥammad Qāsim ibn

²³ Topkapı Palace Library, R. 918. Lásd Fehmi Ethem KARATAY (1961), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça yazmalar kataloğu*. Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi. no. 776.

²⁴ ÇAĞMAN–TANINDI 1996: 146.

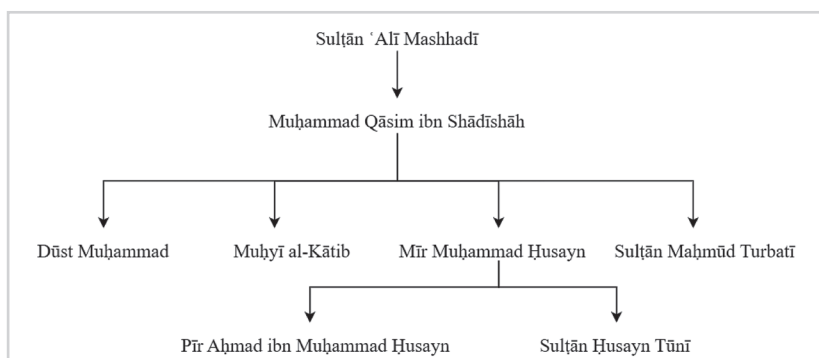
²⁵ Lásd SKELTON 1972: 198–199.

²⁶ Ezzel a névvel vagy a változataival egészen a XVI. század elejétől kezdve a század végéig készültek Rizában kéziratok. A közel egy évszázados időtartam alapján az feltételezhető, hogy vagy egy írnokdinasztiáról van szó, vagy egy olyan névről, amelyet valamilyen oknál fogva egyidejűleg több írnok használt a másolt kéziratok aláírásához.

²⁷ MUNSHĪ QUMĪ 1352/1973: 99.

²⁸ Wheeler M. THACKSTON (2014), *Album Prefaces and other Documents on the History of Calligraphers and Painters*. Leiden–Boston, Brill. 11.

Shādīshāh nevével. Ebben a részben Sultān ‘Alī Mashhadī tanítványaként láthatjuk viszont Muḥammad Qāsim ibn Shādīshāh.²⁹ A II. Shāh Ismā‘īl számára 984/1576-ban összeállított albumban szintén előkerül a kalligráfus neve. Ezt az albumot Shams al-Dīn Muḥammad Waṣfī kompilálta. Ebben az előszóban, szintén a hat írásstílus legfőbb képviselőinek bemutatása során a Sultān ‘Alī Mashhadī tanítványait felsorakoztató részben kap helyet mint az említett kalligráfus egyik kiváló tanítványa.³⁰ Ugyanebben a kontextusban található meg egy másik Szafavida-kori album előszavában, amelyet Muḥammad Muḥsin állított össze 990/1582-ben.³¹

I. ábra. Mīr Muḥammad Ḥusayn mester–tanítvány kapcsolatrendszere
Sultān ‘Alī Mashhadīig visszamenőleg

Muḥammad Qāsim ibn Shādīshāh neve tehát a jelentősebb Szafavida-albumok előszavában rendszeresen előkerül. Nincs ez másként a kalligráfiai traktátusok esetében sem. A *Manāqib al-hunarwarān*ban Sultān ‘Alī Mashhadī tanítványaként van feltüntetve, ahogy azt az albumokban láthattuk.³² Muṣṭafā ‘Alī azonban az albumokban fellelhetőknél bővebb információt szolgáltat róla és tanítványairól, amikor felsorolja néhány neves tanítványát, akiket a következőképp nevez meg: Mawlānā ‘Ayshī, Mawlānā Muḥyī, Sultān Maḥmūd Turbatī, Munlā Muḥammad Ḥusayn Bākharzī. Mawlānā Muḥyī a fentebb említett Muḥyī al-Kātib, akit Khurāsān legkifinomultabb kalligráfusaként ír le, a Muḥammad Ḥusayn Bākharzī név pedig Mīr Muḥammad Ḥusaynt takarja.³³ Dūst Muḥammadot nem említi tanítványként.

²⁹ THACKSTON 2014: 21.

³⁰ THACKSTON 2014: 33.

³¹ THACKSTON 2014: 36.

³² AKIN-KIVANÇ 2011: 224.

³³ AKIN-KIVANÇ 2011: 230–231.

A *Gulistān-i hunar*ban Khurāsān elismert kalligráfusaként találjuk meg, akit Qāzī Aḥmad Sultān Muḥammad Nūrhoz és Sultān Muḥammad Khandānhoz hasonlóként mutat be.³⁴ A tanítványokról szükséztűn ír; egyedül Dūst Muḥammad és Mīr Muḥammad Ḥusayn esetében tesz erről említést; a Mawlānā ‘Ayshīról szóló részben nem ír a mester–tanítvány kapcsolatukról.³⁵

A korabeli forrásokban olvashatók alapján kitűnik, hogy Muḥammad Qāsim ibn Shādīshāh egy elismert és rendkívüli kalligráfus volt. A tanítványai közül legalább ketten, Mīr Muḥammad Ḥusayn és Muḥyī al-Kātib szintén elismertségnek örvendtek, ahogy Dūst Muḥammad is kivételes státust foglalt el Shāh Ṭahmāsp udvarában, ugyanis Qāzī Aḥmad beszámolója szerint ő volt az egyetlen a kalligráfusok közül, akiket az uralkodó élete végén nem tanácsolt el állásából.³⁶

Mindezek alapján látható, hogy a másolt kéziratok tanúsága szerint Qazwīnon túl Bākharz települése (Mālān és Riza) is aktívan tevékenykedő Mīr Muḥammad Ḥusayn kapcsolatrendszere viszonylag nagy részletességgel visszafejthető. Ha meg szeretnénk érteni, hogy a korai Szafavida-korban Bākharzban milyen jellegű és mértékű könyvkészítés zajlott, illetve kik számára és milyen célból készültek ezek a művek, úgy célszerű a folyamatokban tevékenyen részt vevő személyek alapos vizsgálata. Mīr Muḥammad Ḥusayn szerteágazó, egészen a szafavida királyi udvartól a bidzsápurai uralkodóig elérő kapcsolatrendszere, és az általa Bākharzban másolt kéziratok arra engednek következtetni, hogy a Bākharz, különösképpen Riza figyelemre méltó művészeti tevékenység helyszínéül szolgált a korai Szafavida-korban annak ellenére, hogy a birodalom keleti határterületeként egy kevésbé jelentős, a központtól távol található periférikus területként ismert.

³⁴ MUNSHĪ QUMĪ 1352/1973: 89.

³⁵ MUNSHĪ QUMĪ 1352/1973: 105.

³⁶ MUNSHĪ QUMĪ 1352/1973: 99.

ESZTER LUCA CSONTOS

*Family and Professional Relationships
of a Sixteenth-Century Persian Scribe*

The city of Bākhār and its surroundings in the eastern part of present-day Iran were a regionally important center of book production in the sixteenth century. In my presentation, I will focus on the family and professional connections of a little-known Safavid scribe from this area, Mīr Muḥammad Ḥusayn. Little is known about the workshop in Bākhār; the only available information comes from colophons in manuscripts and inscriptions on gravestones in the cemetery of a local khānqāh (Sufi monastery), which suggest its existence. The scribe examined in this lecture is connected to the area not only through the manuscripts he copied but also through his burial in this cemetery. Through the life and professional relationships of Mīr Muḥammad Ḥusayn, we can gain deeper insight into the typical life of local scribes, their master-disciple relationships, and their position in society.